

ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У РАМКАХ КОНЦЕПЦІЇ ЛЮДСЬКОГО ВИМІРУ ОРГАНІЗАЦІЇ З БЕЗПЕКИ І СПІВРОБІТНИЦТВА В ЄВРОПІ

Охарактеризовано захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі. Визначено основні проблеми та перспективи розвитку захисту прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Ключові слова: *права людини, захист прав людини, людський вимір, Організація з безпеки і співробітництва в Європі; захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі.*

Проанализирована защита прав человека в рамках концепции человеческого измерения Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе. Определены основные проблемы и перспективы развития защиты прав человека в рамках концепции человеческого измерения Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе.

Ключевые слова: *права человека, защита прав человека, человеческое измерение, Организация по безопасности и сотрудничеству в Европе; защита прав человека в рам-*

© ГАДЖА Михайло Володимирович – здобувач Ужгородського національного університету

ках концепції человеческого измерения Организации по безопасности и сотрудничеству в Европе.

In the given article the defence of the human rights in the frame of conception of human dimension of Organization for Security and Co-operation in Europe is characterised. The basic problems and perspectives of development of the defence of the human rights in the frame of conception of human dimension of Organization for Security and Co-operation in Europe are determined.

Key words: *Human Rights, Defence of Human Rights, Human Dimension, Organization for Security and Co-operation in Europe; defence of the human rights in the frame of conception of human dimension of Organization for Security and Co-operation in Europe.*

У сучасних умовах розвитку правового статусу людини в Україні та за міжнародним правом, участі України в Організації з безпеки і співробітництва у Європі, еволюції концепції людського виміру, розвитку системи захисту прав людини в Україні, важливе практичне та теоретичне значення має дослідження захисту прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі.

Організація з безпеки і співробітництва у Європі відіграє важливу роль у захисті прав людини в Україні за міжнародним правом на регіональному рівні. Прийняття 1 серпня 1975 року в Гельсінкі Заключного Акта Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі¹ ознаменувало початок Гельсінського процесу, який передбачав створення постійно діючої консультативної наради – Наради з безпеки та співробітництва в Європі (далі – НБСЕ), яка з часом трансформувалася у специфічну міждержавну організацію – Організацію з безпеки та співробітництва в Європі. Відповідно до рішення Будапештської зустрічі на найвищому рівні держав – учасниць Наради з безпеки та співробітництва в Європі², яка відбулася 5–6 грудня 1994 р., НБСЕ з 1 січня 1995 р. іменується Організацією з безпеки та співробітництва в Європі (далі – ОБСЕ). Відповідно до рішення цієї ж зустрічі прийнято, що перейменування НБСЕ в ОБСЕ не змінює ні характеру зобов'язань по НБСЕ, ні статусу НБСЕ та її інститутів.

ОБСЕ прийняло цілий ряд документів з питань прав людини: Прикінцевий акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р., Підсумковий документ Мадридської зустрічі представників держав-учасниць НБСЕ³ від 6 вересня 1983 р., Документ Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЕ⁴ від 29 червня 1990 р., Паризьку хартію для нової Європи⁵ від 21 листопада 1990 р., Декларацію Гельсінської зустрічі на найвищому рівні⁶ від 10 липня 1992 р. та інші, в яких відображено концепцію людського виміру і які складають основу захисту прав людини у рамках ОБСЕ.

Дана проблематика є предметом дослідження сучасних науковців, серед яких доцільно виокремити праці: К.Бергема⁷ та М.Товта⁸. Завданнями даної статті є: охарактеризувати захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі, визначити основні проблеми та перспективи розвитку у цій сфері.

Важливе значення в ОБСЕ має розробка та закріплення концепції людського виміру. У рамках ОБСЕ термін «людський вимір» використовується для визначення системи норм та видів діяльності, пов'язаних із правами людини та демократією, які розглядаються в ОБСЕ в якості одного із трьох вимірів безпеки, разом з військово-політичним та економіко-екологічним вимірами. Даний термін

свідчить також про те, що норми ОБСЄ, що належать до людського виміру, охоплюють більш широку сферу, ніж традиційне право прав людини.

В ОБСЄ питання прав людини обговорюються переважно у рамках концепції людського виміру. Цю нову термінологію було запроваджено в процесі прийняття Віденського Підсумкового документа в 1989 році. Однак концепція людського виміру охоплює більше, ніж просто права людини. Хоч загально визнаного визначення людського виміру й досі не вироблено, загалом вважають, що воно містить права людини та основні свободи, проблеми демократії і верховенства закону, захисту прав національних меншин та інші гуманітарні питання такого характеру. Такий широкий спектр питань є першою характерною рисою людського виміру.

Другою важливою рисою людського виміру ОБСЄ є те, що він становить частину комплексного підходу ОБСЄ до проблем безпеки. Комплексна концепція безпеки – це одна з найсильніших рис ОБСЄ як міжнародної організації з питань безпеки. До всеосяжної концепції безпеки належать не лише військові, а й економічні та гуманітарні аспекти. Це має дуже велике значення, оскільки проблеми безпеки часто починаються як проблеми прав людини чи як економічні. Будь-який підхід до подолання нестабільності в країні чи в регіоні має розглядати не лише короткотермінові, а й довготермінові перспективи. І цілком зрозуміло, що будь-яке довготермінове рішення також має розглядати глибинні причини проблем безпеки⁹.

В юридичній науці не існує визначення поняття «захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі». На нашу думку, дане поняття можна визначити наступним чином: захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі – це система норм та принципів міжнародних документів ОБСЄ, які розроблені у рамках концепції людського виміру і спрямовані на забезпечення належної реалізації, запобігання порушенню та відновлення порушених прав людини в країнах-учасниках ОБСЄ, в тому числі і в Україні.

Держави-учасниці ОБСЄ створили унікальний «каталог» норм і принципів у сфері людського виміру. Документи ОБСЄ містять багато важливих зобов'язань у сфері людського виміру, які дозволяють Організації відігравати провідну та новаторську роль у цій сфері.

Рішення ОБСЄ приймаються на сонові консенсусу, і відповідно, всі її учасники мають рівний статус. ОБСЄ розроблена унікальна концепція безпеки, яка розглядає безпеку не тільки як військово-політичне питання, але також включає економічні та екологічні аспекти, права людини та демократію. На основі цієї концепції ОБСЄ займається вирішенням проблем у всіх цих сферах, в тому числі контролем за озброєнням, дотриманням прав людини, спостереженням за виборами, питаннями економіки та охорони навколишнього середовища¹⁰.

Нормативна система захисту прав людини у рамках ОБСЄ охоплює документи ОБСЄ, які визначають захист окремих прав людини у рамках цієї Організації. У документах ОБСЄ визнаються, гарантуються та захищаються різні види прав людини: громадянські, політичні, економічні, соціальні та культурні права людини. При цьому ОБСЄ має характер постійного процесу щодо нормотворчості у сфері людського виміру, в тому числі і у сфері прав людини. А тому не можна визначити вичерпного переліку (каталогу) прав людини у рамках ОБСЄ. Цей каталог прав людини постійно розширюється, що знаходить своє відображення у нових документах ОБСЄ.

Документи ОБСЄ, на думку більшості науковців, мають рекомендаційний (політичний), а не обов'язків (правовий) характер. У цьому контексті доречною є думка російського науковця А.Абашидзе, який вважає, що, навіть, якщо припустити, що документи, прийняті у рамках ОБСЄ, не породжують правових зобов'язань, це не впливає на їхню значимість¹¹. Багато держав, у тому числі й Україна, прийняли національні закони та уклали двосторонні угоди, в яких нормативно відображені різні положення багатьох документів ОБСЄ з прав людини¹². Документи ОБСЄ поступово набирають усе більшого значення при розробці нових міжнародно-правових норм¹³. Отже, прийняття таких документів шляхом консенсусу країнами-учасницями Організації, свідчить про їх визнання державами та відкриває можливість для їх подальшої імплементації у національне законодавство і посилення на них у двосторонніх договорах між країнами-членами ОБСЄ.

Серед прав людини у рамках ОБСЄ визнаються і захищаються наступні права за окремими групами прав людини:

1. Громадянські права людини: право на життя, право на недопущення свавільного арешту чи позбавлення волі, право на справедливий судовий розгляд, право на ефективні засоби правового захисту, право на свободу віросповідання, право на свободу пересування, право на возз'єднання сім'ї та інші.

2. Політичні права людини: право обирати і бути обраним, право на громадянство, право на інформацію, право на свободу слова, право на проведення мирних зборів, право на об'єднання громадян та інші.

3. Економічні права людини: право власності, право інтелектуальної власності, право на свободу підприємницької діяльності та інші.

4. Соціальні права людини: право на працю, право на соціальне забезпечення, право на пенсійне забезпечення, право на охорону здоров'я, право на безпечне навколишнє природне середовище та інші.

5. Культурні права людини: право на освіту, право на вивчення та навчання рідною мовою, право на свободу творчої та мистецької діяльності, право на охорону культурної спадщини та інші.

ОБСЄ приділяє також значну увагу, крім загальних прав людини, також і спеціальним правам людини, які є невід'ємною частиною єдиної цілісної системи прав людини у рамках ОБСЄ: правам національних меншин, правам ромів і синті, правам жінок, правам біженців, правам трудових мігрантів, правам дітей, правам осіб з обмеженими можливостями (інвалідів), правам військовослужбовців та правам осіб, позбавлених волі.

ОБСЄ відійшла від «конференційного» підходу, який застосовувався у попередні роки, і створила цілий ряд постійних інститутів для надання допомоги державам-учасницям ОБСЄ у виконанні своїх зобов'язань у сфері прав людини, а саме: Бюро демократичних інститутів і прав людини; Верховний комісар з питань національних меншин; Представник ОБСЄ з питань свободи засобів масової інформації.

У діяльності в галузі запобігання конфліктам потрібен всебічний підхід до проблем, на розв'язання яких вона спрямована. Це стосується й Верховного комісара, хоч сфера його компетенції не така широка, як в ОБСЄ загалом. Важливо те, що в своїх оцінках і рекомендаціях він має зважати на міркування, що стосуються людського виміру. Верховний комісар не інструмент людського виміру, ані спікер або чиновник, що розглядає претензії меншин чи їхніх представників.

Проте всі ситуації, з якими він має справу, звичайно містять аспекти людського виміру. Захист представників національних меншин починається з поваги загальних прав людини. Ці права стосуються всіх людей, у тому числі представників національних меншин. Потрібні й інші заходи. У своїх рекомендаціях Верховний комісар приділяв особливу увагу потребі вести постійний діалог між урядом і меншинами, а також становленню інститутів, що гарантують такий конструктивний діалог¹⁴.

Поряд з регулярними зустрічами, ОБСЄ також створила так званий «механізм людського виміру», а саме: Віденський механізм, створений у відповідності до Віденського Підсумкового документу 1989 року¹⁵, та Московський механізм, створений внаслідок Народи Конференції з людського виміру НБСЄ у Москві в 1991 р.¹⁶ Московський механізм частково є продовженням подальшого розвитку Віденського механізму. Разом вони формують процес для нагляду за виконанням зобов'язань у сфері людського виміру, яким можуть скористатися окремі держава-учасники ОБСЄ для розгляду конкретних ситуацій.

Віденський механізм дозволяє країнам-учасникам використовувати набір процедур для того, щоб підняти питання, пов'язані із виконанням зобов'язань у сфері людського виміру іншою країною-учасницею ОБСЄ. Московський механізм ґрунтується на Віденському механізмі і додатково надає можливість формувати спеціальні місії незалежних експертів для надання допомоги у вирішенні конкретних проблем, пов'язаних із питаннями людського виміру. Це передбачає право розслідування повідомлень про порушення обов'язків у сфері людського виміру, а у виняткових випадках це може здійснюватися, навіть, без згоди обвинуваченої держави.

На практиці, механізм людського виміру застосовується рідко, частково внаслідок того, що ОБСЄ стала постійно діючою організацією, а також внаслідок політичної кон'юнктури, яка пов'язана із використанням таких спеціальних механізмів. Однак, Бюро демократичних інститутів і прав людини як незалежний інститут ОБСЄ, продовжує вести список експертів, відповідно до вимог Московського механізму.

Також можна виокремити механізм ОБСЄ з надання державам-учасникам допомоги у боротьбі з торгівлею людьми. Даний механізм впроваджений на основі Документу одинадцятої зустрічі Ради міністрів ОБСЄ, у м. Маастрихт, 1–2 грудня 2003 р.¹⁷ Цей механізм складається із двох взаємодоповнюючих елементів: спеціального представника, якого призначає чинне керівництво ОБСЄ та спеціальної групи у Секретаріаті ОБСЄ.

Важливою особливістю людського виміру ОБСЄ останніх років стала його оперативність, яка чимдалі зростає. Розширення функцій у цій галузі, яке триває й далі, особливо характерне для БДПЛ. Це знаходить своє вираження в організації експертних семінарів з окремих питань сфери людського виміру, що стосуються як держав-учасниць ОБСЄ, так і окремих регіонів. В останньому випадку особливу увагу звернуто на нових членів ОБСЄ. Крім того, в ті роки, коли не проводяться конференції з питань виконання зобов'язань у сфері людського виміру, БДПЛ організовує тритижневі зустрічі з питань виконання зобов'язань у сфері людського виміру. Крім організації конференцій з питань людського виміру, БДПЛ надає активну допомогу новим членам ОБСЄ з багатьох питань, пов'язаних з людським виміром. Це відображається в організації спеціальних навчальних семінарів (з таких тем, як верховенство закону, законодавча діяльність, закон

про вибори, навчання у сфері судочинства тощо) у багатьох колишніх соціалістичних країнах. Так основні зобов'язання й принципи ОБСЄ «перетворюються» в оперативні дії. Ця сфера і надалі вимагатиме значного подальшого розвитку. Слід зазначити, що така діяльність має бути добре узгоджена з іншими органами (такими, як Рада Європи). Оперативність людського виміру виявляється також у діяльності тривалих місії у різноманітних гарячих точках регіонів ОБСЄ. Усі ці місії мають у своїх програмах компонент людського виміру, який знаходить конкретне практичне втілення. В Естонії, наприклад, місія ОБСЄ виступає в ролі медіатора в процесі розгляду багатьох індивідуальних випадків, що стосуються питань громадянства¹⁸.

Отже, у рамках ОБСЄ функціонує ефективна система захисту прав людини, яка ґрунтується на концепції людського виміру і поширюється на всі країни-учасниці ОБСЄ, в тому числі і на Україну. ОБСЄ є незамінним інститутом загальноєвропейської безпеки та здійснює вагомий внесок в утвердження і захист прав людини в країнах-учасницях ОБСЄ.

У сфері захисту прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі існують наступні проблеми: проблема захисту прав людини у країнах-учасницях ОБСЄ; недостатня імплементація новітніх стандартів ОБСЄ у сфері захисту прав людини у національне законодавство України; низька активність України в співпраці з інститутами ОБСЄ у сфері захисту прав людини.

Існують перспективи подальших наукових досліджень у даному напрямку, зокрема, щодо: захисту прав людини в Україні у рамках ОБСЄ; міжнародних стандартів прав людини у рамках ОБСЄ; діяльності Бюро демократичних інститутів і прав людини ОБСЄ у сфері захисту виборчих прав громадян України.

Основними перспективами розвитку захисту прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі є: посилення співпраці України з інститутами ОБСЄ у сфері захисту прав людини; імплементація норм ОБСЄ щодо захисту прав людини у національне законодавство України; подальший розвиток інституційної системи захисту прав людини у рамках ОБСЄ.

Отже, у даній статті ми охарактеризували захист прав людини у рамках концепції людського виміру Організації з безпеки і співробітництва в Європі, визначили основні проблеми та перспективи розвитку у цій сфері.

1. Заключний Акт наради з питань безпеки та співробітництва в Європі від 1 серпня 1975 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 187–208. **2. Декларація** Будапештської зустрічі на найвищому рівні від 6 грудня 1994 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 327–337. **3. Підсумковий** документ Мадридської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ від 6 вересня 1983 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 209–214. **4. Документ** Копенгагенської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ від 29 червня 1990 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 235–254. **5. Паризька** хартія для нової Європи. Париж, 21 листопада 1990 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини.

ни. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 255–267. **6.** Декларація Гельсінської зустрічі на найвищому рівні від 10 липня 1992 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Випуск 21. – К., 1998. – С. 302–320. **7.** Бергем К.В., Карлсен Г.М., Слюдал Б. Введение в права человека; пер. с норвежского Н.Искандариан. – Варшава, Друкарня Валдемар Грзебыта, 2003. – 117 с. **8.** Товт М. Міжнародно-правовий захист національних меншин (тенденції сучасного розвитку). – Ужгород: ІВА, 2002. – 160 с. **9.** Блоед А. Людський вимір ОБСЄ: минуле, сучасне й майбутнє // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 344–357. **10.** Бергем К.В., Карлсен Г.М., Слюдал Б. Цит. работа. – С. 88. **11.** Абашидзе А.Х. Защита прав меньшинств по международному и внутригосударственному праву. – М.: Права человека, 1996. – С. 237. **12.** Алмаші М.М. Права національних меншин у рамках Організації з безпеки і співробітництва в Європі // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право. Вип. 4. – Ужгород: Ліра, 2005. – С. 74–77. **13.** Товт М. Цит. праця. – С. 30. **14.** Макс ван дер Стул. Верховний комісар ОБСЄ з питань національних меншин // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 382–388. **15.** Підсумковий документ Віденської зустрічі представників держав-учасниць НБСЄ від 19 січня 1989 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 215–234. **16.** Документ Московської наради Конференції з питань людського виміру НБСЄ від 3 жовтня 1991 р. // Права людини в Україні: Інформаційно-аналітичний бюлетень Українсько-Американського Бюро з захисту прав людини. – Вип. 21. – К., 1998. – С. 283–301. **17.** Документ одинадцятої зустрічі Ради міністрів ОБСЄ, у м. Маастрихт, 1–2 грудня 2003 р. // Міжнародні документи з прав людини. – К.: Знання, 2006. – С. 287–298. **18.** Блоед А. Цит. работа. – С. 347–348.